

KÂNİ'NİN MENSUR LETÂİFNÂMESİ VE HEZLİYYÂTI

*Dr. H. Dilek BATIŞLAM**

Bu yazımızda Tokatlı Ebubekir Kâni Efendi'nin Letâifnâme ve Hezliyyât adlı eseri ile bu eseri konu alan 1997 yılında tamamlanan doktora tez çalışmamızı tanıtacağız.

Tokatlı Ebubekir Kâni Efendi 18. yüzyıl Divan Edebiyatı şair ve yazarlarından. Kaynaklarda verilen bilgilere göre edebiyatımızda şairliğinden çok nasirliğiyle, hiciv ve mizah ağırlıklı, kendine özgü değişik bir nesir üslubuna sahip olmasıyla tanınmıştır¹. Kâni'nin Letâifnâme ve Hezliyyât adıyla bilinen eseri, manzum ve mensur olmak üzere iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Yurt içi ve dışında bulunan çeşitli kütüphanelerde, Letâifnâme ve Hezliyyât'ın sadece manzum, sadece mensur ya da manzum ve mensur bölümlerinin yer aldığı 10 ayrı yazma nüshası bulunmaktadır². Biz yazmaların çeşitli özelliklerini dikkate alarak, yaptığımız doktora çalışmasında 4 yazma nüshadan yararlanarak karşılaştırmalı metni hazırladık.

Çalışma konumuz olan Kâni'nin Letâifnâme ve Hezliyyâtı'nın mensur bölümünde, çeşitli türlerde yazılmış 29 ayrı metin bulunmaktadır. Bunlar: 1 tevliyet berati, 11 mektup, 1 lâîfe, 1'i tam diğeri yarım 2 fıkra, 1 şiir, 2 beyit şerhi, 2 tezkire şerhi, 4 yarım mektup, 2 mektup kenarı, 1 vakfiye, 1 borç senedi ve 1 mektup başlığıdır. Metnin içeriğiyle ilgili bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi, eser Letâifnâme ve Hezliyyât adıyla bilinmesine rağmen, eserde mektuplar geniş yer tutmaktadır. Ayrıca içeriğine bakıldığında da eserin, üzerinde çalışma yapılarak yayımlanmış, letâifnâme adıyla bilinen eserlerden çok farklı özellikler taşıdığı görülmektedir³. Eserde lâîfe başlığının kullanıldığı sadece bir metin bulunmaktadır. Lâîfeyle aynı özelliklere sahip fıkra metinlerinin sayısı ise ikidir. Bu durumda bizce, içinde letâifnamelerde bulunan metinlere benzer 3 metin bulunması nedeniyle esere letâifnâme denilmesinin ne derece uygun olduğu tartışmaya açıktır.

*Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Görevlisi.

¹ T.H. İslam Ansiklopedisi "Kâni" mad. C.VI., MEB, Bas. İst. s.158-159

² İstanbul Kitapları Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu, C.IV, MEB. Kütüphaneler Katalokları Yayınlarından İst. 1947. s.862-866; Dr. Enver Mahmut, "Romanya Akademisi Kütüphanelerinde Türk Divan Edebiyatına Ait Elyazmaları", Renkler Dergisi, (Renkler. Kriterion). Kriterion Yay. Bucureşti, 1989. s. 138-147; Manfred Götz, *Türkische Handschriften*, Teil 2, Franz Steiner Verlag Gmbh. Wiesbaden 1968, s.265; Hanna Sohrwerde, *Türkische Handschriften und Einige In Den Handschriften enthaltene Persische und Arabische Werke*, Franz Steiner Verlag Gmbh Wiesbaden 1974, s.215

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Kâni'nin Letâifnâmesi'nde en geniş yer tutan mektuplardır. Çalışmamızda yararlandığımız Tarlan nüshasında 4 ilk varakta yapılan açıklamadan yola çıkarak, Letâifnâme adıyla bilinen eserin aslında bazı özel yazışmaları içeren bir tür münşeât olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Tarlan nüshasında 2 bulunan, "Kâni efendinin letâifgüne olan münşeât-ı hezliyyâtıdır" 5 ifadesi eserin özelliğine ilişkin gerekli ipucunu vermektedir. Burada söylendiği gibi eser, münşeât, lâtife ve hezl türlerine ait bazı özellikleri taşımakta olup sıralanan bu türlerden herhangi birine tam anlamıyla dahil edilebilecek nitelikte değildir. Belki eserin içerdiği metin türlerinden yola çıkılarak, sayısı en fazla olan tür mektup olduğu için, esere münşeât denilmesi uygun olacaktır. Fakat münşeât olarak kabul edilse bile elimizdeki metinlerin bilinen diğer münşeâtlardaki metinlerden farklı özellikler taşıdığı da gözden uzak tutulmamalıdır. Bilindiği gibi münşeâtlar, yazıldığı kişilere ve yazılış amaçlarına göre değişik gruplara ayrılmıştır. Eski edebiyatımızda resmi yazışmaların yer aldığı münşeâtlar olduğu gibi, mektup yazma kurallarının öğretildiği, yazışma örneklerinin yer aldığı münşeâtlar da vardır. Bazı münşeât mecmualarında ise sadece devlet adamları arasındaki yazışmalar toplanmıştır 6 . Kâni'nin Letâifnâmesi'nde yer alan mektuplarının dışında ayrıca bir münşeâtı olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz 7 . Ancak gördüğümüz kadarıyla yazarın münşeâtında bulunan mektuplarla letâifnâmesindeki mektuplar birbirinden farklıdır. Kâni'nin Münşeâtı'nda daha çok, yukarıda sözünü ettiğimiz münşeâtlarda bulunan, resmi yazışmalarla mektup yazma kurallarına ilişkin bazı örnekler ve mektup başlıkları bulunmaktadır. Letâifnâme'deki mektupların çoğunun kime yazıldıkları belli olmamakla birlikte içeriklerinden özel mektuplar oldukları anlaşılmaktadır.

Eserde mektuplardan sonra en geniş yer tutan diğer metin grubu ise, Allâme adlı bir kişiye yazılan değişik türlerdeki metinlerdir. Allâme'ye hitaben yazılan bu metinler, mektup, beyit şerhi, tezkire şerhi, vakfiye ve bir şiirdir. Söz konusu metinlerin ortak özelliği hepsinin Allâme'ye hitaben yazılmış olmaları ve ona yönelik hiciv öğeleri içermeleridir. Yazar, Allâme'yi oldukça ağır ve kaba bir dille eleştirilmektedir. Bu eleştirilerinin şaka amaçlı olduğunu söylemesine rağmen yazarın söylediklerinin büyük bir bölümünün şaka sınırını çoktan aştığı görülür.

³Lamiizade Abdullah, *Lâtifeler*, Haz. Yaşar Çalışkan, Tercüman 1001 Temel Eser, İst. 1978, 2. Baskı, MEB. Bas. İst. 1994

⁴Letâif, Süleymaniye Kütüphanesi Ali Nihat Tarlan Dermesi, T.817218 (324)

⁵Bkz. 4. Dipnottaki yazma, varak 1.

⁶Bkz. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, C.I-II, Akçağ Ya. Ank. 1989, s. 370-371.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda Allâme adı verilen kişinin tarihsel kimliğini tespit edememekle birlikte, elimizdeki bilgilerden yola çıkararak Allame'nin Kani'nin arkadaşı olması muhtemel birisi, Allâme isminin de bir takma ad ya da mahlas olabileceği görüşüne vardık 8 .

Letâifnâme'deki ncc önemli metin grubunu şerhler oluşturmaktadır. şerh metinlerinin taşıdığı özellikler bakımından en önemlisi, Zileli Abdullah Efendi adlı bir kişiye. Niş Müftüsü Abdurrahman Efendi'nin yazdığı tezkireye Kâni'nin yazdığı şerhtir. Letâifnâme'deki en kapsamlı şerh olan söz konusu metinde önemli hiciv ögeleri bulunmaktadır. Diğer iki şerhten biri beyit şerhi, diğerisi ise tezkire şerhidir. Tezkire şerhi yarım bırakılmıştır. Ayrıca sekizinci mektupta da yukarıda sıraladığımız şerhlerden farklı, bazı terimlerin tasavvufi anlamlarının aıklanığı bir başka şerh metni daha bulunmaktadır.

Letâifnâme'de sadece birer rneği olan "tevliyet beratı", "vakfiyye", "nvan-ı kaime", "suret-i temessük" başlıklı metinler de bulunmaktadır. Kaynaklarda belirtildiğine göre, tevliyet beratı, bir vakfın idare edilmesiyle görevlendirilen kişilere verilen belgenin adıdır⁹ . Vakfiyeler ise, vakıfların kuruluş ve işleyiş şartlarını anlatan, kadı tarafından onaylanarak uygulanan resmi yazılardır¹⁰ . Ancak Letâifnâme'de bulunan metinler adları dışında kaynaklarda belirtilen özelliklerin hemen hemen hiçbirini taşımamaktadır. Özellikle içeriklerindeki hiciv ögeleriyle dikkat ekerler. "nvan-ı ka'ime" ve "suret-i temessük" başlığını taşıyan diğer iki metnin de içerikleriyle başlıkları birbirine uymamaktadır. İçeriğine bakıldığında bu metinlerde de hicvin ve mizahın ön plana çıktığı görülür. Letâifnâme'de bulunan yarım mektuplar da diğer mektup metinleriyle benzer özellikler taşımaktadır.

Eserde bulunan değişik metinlerin içeriğinde görülen ortak özellik ise, kişisel ya da toplumsal hiciv ve mizahın önemli lde yer almasıdır. Hiciv geleri kadar çok ve sık olmamakla birlikte yer yer mizah ögelerinin de bulunması metinlerin belirleyici özellikleridir. Metinlerde kullanılan hiciv ögelerinin niteliği ve yöneldiği hedef her zaman açıkça belirtilmemiştir. Bizce bunun nedeni hicivlerde kullanılan dilin zaman zaman oldukça kaba, müstehcen diyebileceğimiz özellikler taşmasıdır.

⁷ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu, Haz. Fehmi Edhem Karatay, Topkapı Sarayı Müzesi Yay. İst. 1961, C.I, s.434; C.II, s.213-214, 267-268, **Mevlana Müzesi Yazmalar Kataloğu**, Haz. Abdlkabi Gölpınarlı, C.III, TTK, Bas. Ank. 1972, s.139, Ali Rıza Karabulut, **Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi'ndeki Türkçe, Arapça, Farsça Yazmalar Kataloğu**, C.I-II, Ank. 1995, s.40

⁸ Manfred Götz, **Türkische Handschriften**, Teil 2, Franz Steiner Verlag GmbH, Wiesbaden 1968, s. 265; Hanna Sohrweide, **Türkische Handschriften und Einige In Den Handschriften Enthaltene Persische und Arabische Werke**, Franz Steiner Verlag GmbH Wiesbaden 1974, s.215

Letâifnâme dil ve üslup özellikleri bakımından genel olarak değerlendirildiğinde, eserin içeriğine bağlı olarak kendine özgü bir dil ve üsluba sahip olduğu görülür. Eserin dili Arapça, Farsça kelime ve ibarelere çok fazla yer verilmesi dolayısıyla oldukça ağırdır. Kimi bölümlerde ise, dil tamamen Arapça'dır. Dil açısından eserin en dikkate değer kısmı mektupların selam bölümleridir. Bu bölümler tamamıyla Kâni'nin kendine özgü dil ve üslup özelliklerinin görüldüğü, kelime oyunlarının, sese tekrarlarının, sıfatların, yakın ya da zıt anlamlı kelimelerin sıklıkla kullanıldığı bölümlerdir. Hiciv ve mizah da özellikle bu bölümlerde ön plana çıkmaktadır.

Eserle ilgili bu kısa bilgi ve değerlendirmelerin ardından "Kâni'nin Mensur Letâifnâmesi ve Hezliyyâtı" adı altında hazırlamış olduğumuz doktora tez çalışması ile ilgili olarak şu bilgileri verebiliriz: Yaptığımız tez çalışması temelde inceleme ve metin olmak üzere iki ana bölümden ibaret olmakla birlikte, inceleme bölümü de kendi içinde alt bölümlere ayrılmıştır. Bu bölümleri şöyle sıralayabiliriz:

I. BÖLÜM : Kâni'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri.

II. BÖLÜM : Kani'nin Mensur Letâifnâmesi ve Hezliyyâtı (Tanıtım ve İnceleme)

III. BÖLÜM : Metin.

Letâifnâme ve Hezliyyâtın tanıtımının ve incelemesinin yapıldığı II. Bölüm'de ayrıca şu alt bölümler bulunmaktadır:

A- Kâni'nin Letâifnâme ve Hezliyyâtındaki Mektuplar.

B- Allâme'ye Hitaben Yazılan Metinler.

C- Şerhler.

D- Latife ve Fıkralar.

E- Tevliyet Beratı.

F- Letâifnâme'deki Diğer Metinler ve Tamamlanmamış Mektuplar.

Çalışma sıraladığımız bölümlere ek olarak önsöz, giriş, sonuç ve bibliyografya bölümleriyle tamamlanmaktadır.

Giriş bölümünde değişik kaynaklarda verilen bilgilerden yola çıkılarak "Divan Edebiyatında Lâtife ve Hezl" başlığı altında bu konuyla ilgili genel bilgiler verilmiştir.

⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, MEB, Bas. İst. 1993, s.485

¹⁰ A.G.e., s.576-577

I. Bölümde ise, çeşitli kaynaklar taranarak, Kâni'nin edebi kişiliği, hayatı ve eserleri hakkında elde edilen bilgiler verilmiştir.

II. Bölümde Kâni'nin Mensur Letâifnâmesi ve Hezliyyâtı'nın tanıtımına ve incelenmesine yer verilmiş, eserle ilgili bilginin ardından inceleme ve değerlendirme yapılmıştır. II. Bölümdeki alt bölümlerde eserde bulunan değişik metinler, en kapsamlı gruptan en az yer tutan gruba doğru sınıflandırılarak metinler, içerik, biçim, dil ve üslup özellikleriyle içerdikleri hiciv ve mizah öğeleri açısından incelenmiştir.

III. Bölümde, inceleme konusu olan metinle birlikte metnin hazırlanmasıyla ilgili bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca, bu bölümde metin çevirisinin yanı sıra sağlıklı bir metin ortaya koymak amacıyla tespit edilen değişik nüshalar ve bu nüshaların tanıtımı da yapılmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise, metinle ilgili genel bir değerlendirme yapılarak, metnin önemi ve özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yukarıda verdiğimiz genel plandaki sıralama yapılırken, inceleme bölümünde bulunana alt bölümler, metinlerin özellikleri ve kapsamaları dikkate alınarak belirlenmiştir. Bu nedenle inceleme bölümünde ağırlık geniş kapsamlı metinlere, içerik, hiciv ve mizah öğelerine verilmiştir. İncelemenin yapılabilmesi için metinde bulunan çeşitli özellikler belirlenerek çalışmanın bölümleri oluşturulmuştur.

Sonuç olarak Kâni'nin Letâifnâme ve Hezliyyât adlı eserinde bulunana değişik metinlerde yer verdiği hicivler o dönem toplum hayatına ve insan yapısına ait bilgiler vermeleri açısından tarihsel bir önem taşırlar diyebiliriz. Çünkü mektuplardaki hicivlerden yola çıkarak 18. yüzyıl Osmanlı toplum yapısına ve toplumun temel sorunlarına ilişkin bilgiler elde edilebilir. Yazarın özellikle insan davranışlarındaki yanlışlıklara, yozlaşmaya ve toplumun manevi hayatını ilgilendiren bazı sorunlara değinmesi ve bu tür sorunlarla ilgili hicivlere ağırlık vermesi, Kâni'nin döneminde toplum düzeninin ve insan ilişkilerinin bozulduğunu göstermektedir.

Kısaca söylemek gerekirse, Kâni'nin Letâifnâme ve Hezliyyât adıyla bilinen eseri 18. yüzyıl Divan Edebiyatı nesrinin dili ve üslubuna ilişkin bilgi vermesi, Divan Edebiyatı dönemine ait hiciv ve mizah konulu eserlerin içerikleri ve özellikleri hakkında fikir edinmemize yardımcı olması, bunların yanı sıra dönemin toplum yaşamı ve insan ilişkilerine dair ipuçları içermesi dolayısıyla önemli bir eserdir.

